

BOZÓKI ANDRÁS – FLECK ZOLTÁN

Beágyazott autokrácia

Szempontok az új önkényuralom elemzéséhez

A kelet-közép-európai demokratikus átmenetet számos illúzió kísérte bő harminc évvel ezelőtt – mind a változás irányára, mind pedig sebességére vonatkozóan. Sokan úgy vélték, hogy a demokratizálódás visszafordítása elképzelhetetlen: egyrészt azért, mert senki sem akar visszatérni az államszocializmusba, másrészt pedig a nemzetközi környezet is a demokratikus fejlődésnek kedvez. A liberális demokrácia és a jogállamiság intézményei gyorsan kialakulóban voltak, és a nyugati modell átvételének nem voltak látható akadályai. Ezekben az országokban a szabad választások, a pluralista pártrendszerek, a piacgazdaság és a hatalommegosztás normái különböző módon és mértékben érvényesültek, de a változás iránya mindenütt hasonló volt. A szovjet típusú rendszerek összeomlásával úgy tűnt, hogy a demokráciának nincs rendszerszintű alternatívája.¹ Az újonnan létrehozott intézményektől mind a politikai szereplők, mind a megfigyelők azt várták, hogy megerősítsék azokat a támogató attitűdöket, normákat és cselekvési modelleket, amelyek a demokráciát társadalmi értelemben is megszilárdítják.

E tanulmányban az autokratizálódási folyamatokkal kapcsolatban néhány fogalmi és módszertani problémát vizsgálunk, és e megfontolásokat az Orbán-rezsimre is alkalmazzuk. Ezért azok az írások, amelyek csupán a demokrácia különböző típusaival foglalkoznak, nem képezik elemzésünk tárgyát.

*

Magyarországon komoly szemléleti probléma volt, hogy az 1989-et követő két évtizedben a politika irányítói mindig a kormányozhatóságot részesítették előnyben az arányos képviselettel és a széles körű társadalmi részvétellel szemben. Ezt a követelményt tartották szem előtt a választási törvények megalkotásakor. Feltűnő volt, hogy a politikai elit és a politikára figyelő társadalom tagjai közül sokan túlértékelték a rendszer stabilitását, és azt tévesen a demokrácia konszolidációjával azonosították.² A demokratikus versengést kísérő vitákat a gyengeség jeleként értékelték és a határozatlansággal azonosították. Ezzel összefüggésben az erős vezető mítosza egyre nagyobb társadalmi támogatást kapott. Még az Orbán-rezsim egyértelmű autokratizációs lépései idején is³ számosan hittek abban, hogy a magyar alkotmányos kultúra meg fogja védeni a jogállamot és a demokráciát.⁴ Hasonló mítosz volt a magyar alkotmányos

¹ Fukuyama, Francis: The end of history? *The National Interest*, 16, 1989. 3-18. Huntington, Samuel P: Democracy for the long haul. *Journal of Democracy*, 7 (2), 1996. 3-13. Diamond, Larry – Marc F. Plattner eds. 1996. *The Global Resurgence of Democracy*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.

² Bozóki, András: A stabilitás illúziója a válságot stabilizálja. in Hankiss Elemér – Heltai Péter (szerk.): *Münchhausen báró kerestetik*. Budapest: Médiavilág, 2009. 50-61.

³ Kornai János: Számvetés. *Népszabadság*, 2011. január 6; Bozóki András: A magyar demokrácia válsága. *Élet és Irodalom*, 2012. január 13.

⁴ Súlyom László: Hanyatlik a magyar alkotmányos kultúra. *Index*, 2013. február 6.

identitás és demokratikus hagyomány immunizáló szerepe. E tévhitnek bizonyuló állítást az Orbán-rezsim éppen a magyar jogállamiság európai kritikáira válaszul vezette be a szuverenista politika igazolására, nacionalista-populista megfogalmazásban.⁵

Az a feltételezés, hogy a piacgazdaság és a demokrácia automatikusan kéz a kézben jár, szintén súlyos következményekkel járó túlzás volt. Valójában inkább arról van szó, hogy a fogyasztói elvárásokat a nagyfokú társadalmi egyenlőtlenség és az átmenetben vesztes társadalmi csoportok egzisztenciális bizonytalansága emésztette fel.

A posztkommunista rendszer demokratikus felépítése egybeesett a neoliberális politika fénykorával, a szabad piac jótékony szerepét védő, erős hegemon ideológiával. Egy tipikus értelmezés szerint a demokratikus hanyatlás a posztkommunista átmenet elhúzódó, válságokkal tarkított folyamatának következménye lett.⁶ A közép-európai posztkommunista államok esetében sem a tripla (gazdasági, politikai és a nemzetállami) átmenet terheinek eltérése, sem pedig a különböző kiinduló helyzetek nem adtak megalapozott válaszokat arra, miért különbözött az autokratizálódással szembeni demokratikus ellenállás ezekben az országokban.⁷ Az Orbán-rezsim értelmezéséhez hozzátartozik a demokratikus előzmények története, beleértve az 1989-es békés rendszerváltás sajátosságainak ismerete, de nem lehet oksági összefüggést felállítani a több évtizeddel korábbi események és a mai politikai változások között. Ezekre inkább az önkényuralmi rezsim történeti kontextusaként hivatkozunk. Magyarozatként nem elégszünk meg azzal az érveléssel, amely szerint a 2010 utáni demokratikus hanyatlást a korábbi rendszerváltás tárgyalásos jellege, az elitek közötti politikai kiegyezés természete okozta volna.

Az igazi forradalmak ritkák, az elitek közötti kompromisszum kritikája pedig önmagában kevés magyarázatot ad a későbbi évtizedek antidemokratikus politikai fordulatának jobb megértésére. A tömegek ritkán képesek alapvetően meghatározni a változás irányát. Ebből nem következik, hogy széles társadalmi csoportoknak hátrányt, kirekesztést kellene elszenvedniük. Valójában az autokráciák képesek kedvező elosztási politikára, és mindaddig stabilizálni tudják magukat, amíg ez a politika az elitek erős támogatását élvezi. De az elitcsoportok mellett érdemes figyelembe venni a helyzetét stabilizálni képes középosztály, valamint az átalakulás veszteségeinek szerepét az önkényuralmi mechanizmusok fenntartásában. Csak olyan rendszert lehet sokáig fenntartani, amelyet az alávetettek aktív vagy passzív hozzájárulása, de legalább a beletörődése kísér.

A demokrácia hanyatlásának fogalmai

Ellentétben az Orbán-rezsim első éveivel, amikor a magyar politika még bocsánatos kivételként jött szóba, a nemzetközi politikatudományi szakirodalom egyre többet foglalkozik a demokrácia globális hanyatlásának valószínűségével. A Krím 2014-es orosz elfoglalása, a 2015-ös menekült-

⁵ Fleck, Zoltán – Bárd, Petra – Chronowski, Nóra.: The crises of the rule of law, democracy and fundamental rights in Hungary, *MTA Law Working Papers*, 2022. (4). <https://jog.tk.hu/mtalwp/the-crisis-of-the-rule-of-law-democracy-and-fundamental-rights-in-hungary> (letöltés ideje: 2023. december 17.)

⁶ Kollmorgen, Raj: Theories of postcommunist transformation: Approaches, debates, and problems of theory building in the second decade of research. *Studies of Transition States and Societies*, 5 (2), 2013. 88–105.

⁷ Dallago, Bruno – Rosefelde, Steven: *Transformation and Crisis in Central and Eastern Europe. Challenges and Prospects*. London: Routledge, 2016.

hullám és a lengyel jobboldal választási győzelme, majd 2016-ban a Brexit és Donald Trump amerikai elnökké választása a magyar demokratikus lecsúszás értékelését is új megvilágításba helyezte. Az Orbán-rezsim elhanyagolható története hirtelen a nemzetközi politika főáramába került. Az ezt követő években úgy tűnt, hogy a demokrácia hanyatlása általános tendenciát alkot, amelyet sokan populizmusként⁸ mások „az autokratizálódás harmadik hullámaként”,⁹ sőt a demokrácia „halálaként”¹⁰ azonosítottak. Ezzel szemben a későbbi megközelítések közül voltak olyanok, amelyek megkérdőjelezték a hullám-metaphora létjogosultságát,¹¹ illetve azt vizsgálták, hogy a demokráciák milyen körülmények között tudnak sikerrel ellenállni az autokratikus kihívásnak.¹²

A trendbe tartozó folyamatok mélységéről és várható tartósságáról azonban nem alakult ki konszenzus. A negatív folyamatok leírására számos fogalmat használnak, ilyen például a dekonszolidáció,¹³ a hanyatlás,¹⁴ a visszahatás,¹⁵ a regresszió¹⁶ és az erózió.¹⁷ A folyamatok iránya egyértelmű, az viszont kérdés, hogy e tendenciák a rendszerváltások új hullámát jelentik-e, vagy betudhatók e rendszerek rövid távú ingadozásának.

Antidemokratikus politikai pozíciószerezés (*political capture*) esetén a kezdeti dekonszolidációt általában a demokrácia lassú hanyatlása vagy akár a nyílt autokratizálódás követi. A demokrácia hanyatlása alatt a kutatók gyakran a demokrácián belüli visszafejlődést értik, például a konszolidált demokráciából a félig konszolidált vagy nem konszolidált demokráciába, illetve a beágyazott demokráciából a defektusos (*defective*) demokrácia felé.¹⁸ A demokratikus visszaesés magában foglalhatja a demokrácián belüli hanyatlást, de túl is mutathat azon, amennyiben

⁸ Pirro, Andrea L.: *The Populist Radical Right in Central and Eastern Europe*. London: Routledge, 2015; Müller, Jan-Werner: *Mi a populizmus?* Budapest: Libri, 2018; Hedetoft, Ulf: *Paradoxes of Populism*. London: Anthem Press, 2020.

⁹ Lührmann, Anna – Lindberg, Staffan I.: *The third wave of autocratization is here: What is new about it?* *Democratization*, 26 (7), 2019. 1095–1113.

¹⁰ Levitsky, Steven – Ziblatt, Daniel: *How Democracies Die*. New York: Crown, 2018; Scheiring Gábor: *Egy demokrácia halála: az autoriter kapitalizmus és a felhalmozó állam felemelkedése Magyarországon*. Budapest: Napvilág, 2020.

¹¹ Tomini, Luca: Don't think of a wave! A research note about the current autocratization debate. *Democratization*, 28 (6), 2021. 1191–1201.

¹² Lührmann, Anna: Disrupting the autocratization sequence: towards democratic resilience. *Democratization*, 28 (5), 2021. 1017–1039; Merkel, Wolfgang – Lührmann, Anna: Resilience of democracies: responses to illiberal and authoritarian challenges. *Democratization*, 28 (5), 2021. 869–884. Tomini, Luca – Gibril, Susan – Bochev, Venelin: Standing up against autocratization across political regimes: a comparative analysis of resistance actors and strategies. *Democratization*, 30 (1), 2023. 119–138.

¹³ Foa, Roberto S. – Mounk, Yascha: The signs of deconsolidation. *Journal of Democracy*, 28 (1), 2017. 515.

¹⁴ Diamond, Larry – Plattner, Marc. F. (eds.): *Democracy in Decline?* Baltimore: Johns Hopkins University Press., 2015; Gerschewski, Johannes: Erosion or decay? Conceptualizing causes of democratic regression. *Democratization*, 28 (1), 2021. 43–62; Svobik, Milan W. – Lutz, Johanna – Milačić, Filip – Avramovska, Elena: In Europe democracy erodes from the right. *Journal of Democracy*, 34 (1), 2023. 5–20.

¹⁵ Norris, Pippa – Inglehart, Ronald: *Cultural Backlash: Trump, Brexit, and Authoritarian Populism*. New York: Cambridge University Press, 2019.

¹⁶ Haggard, Stephan – Kaufman, Robert: *Backsliding: Democratic Regress in the Contemporary World*. Cambridge: Cambridge University Press, 2021; Diamond, Larry: Democratic regression in comparative perspective: Scope, methods, and causes. *Democratization*, 28 (1), 2021. 22–42.

¹⁷ Kneuer, Marianne: Unravelling democratic erosion: Who drives the slow death of democracy and how? *Democratization*, 28 (8), 2021. 1442–1462; Gerschewski, 2021; Laebens, Melis G. – Lührmann, Anna: What halts democratic erosion? The changing role of accountability. *Democratization*, 28 (5), 2021. 908–928.

¹⁸ Merkel, Wolfgang: Embedded and defected democracies. *Democratization*, 11 (5), 2004. 33–58. Croissant, Aurel – Merkel, Wolfgang: Defective democracy. In: Merkel, Wolfgang – Kollmorgen, Raj – Wagener, Hans-Jürgen (eds.): *The Handbook of Political, Social, and Economic Transformation*. Oxford: Oxford University Press, 2019. 437–446.

a hanyatlás átlépi a demokrácia minimalista felfogásának határait. Azok, akik kizárólag a demokrácia utáni hanyatlás folyamataira koncentrálnak, inkább az autokratizáció fogalmát használják.¹⁹

A hanyatlásnak a változás sebessége szerint is többféle típusa létezik. A gyors változás klaszikus esete a demokrácia hirtelen összeomlása, amely általában a politikai átalakulások erőszakos formájaként értelmezhető. A katonai hatalomátvétel, államcsíny, palotaforradalom példázta ezt a kategóriát.²⁰ A huszadik században a hadsereg politikai beavatkozása jellemző volt Latin-Amerikában és Afrikában. Bár korábbi jelentőségéből veszített, a politikai változások egyik formájaként még mindig előfordul a világ hátrányosabb helyzetű térségeiben.

Másodikként a „felülről jövő forradalom” esetét vizsgálhatjuk, amikor egy demokratikusan megválasztott vezető erőszakkal lerombolja a létező demokráciát, felszámolja a többpárti parlamentet, és a lehető leggyorsabban diktatúrát vezet be. Ilyen volt a náci hatalomátvétel története Németországban, amely alig néhány hónap alatt következett be.²¹

Harmadszor a demokrácia könnyen véget érhet a háború utáni labilis helyzetekben, amikor belpolitikát a változó nemzetközi kontextus alakítja. Ez például akkor következhet be, amikor a külföldi megszállás és/vagy az aktív külföldi segítségnyújtás a megszállt vagy ellenőrzött területeken tekintélyelvű rendszer felállításához vezet. Néhány kivételes esetben a változás nem mutat demokratikus visszalépést, mivel már az előző rezsim sem volt demokratikus. Ez azonban az autokratizálódás egy újabb fokozatát jelentheti egy nem demokratikus környezetből egy még nyíltabban diktatórikus környezetbe. Ilyen változáson esett át több közép-európai ország a második világháború után.²² Jellemzően az ország egy másik állam vagy szövetséges erők katonai beavatkozása miatt veszíti el szuverenitását, vagy a demokrácia a titkosszolgálatok kiterjedt működésének áldozatává válik.

Negyedik példánk arra az esetre vonatkozik, amikor az új, instabil demokráciát egy tekintélyelvű vezető teszi tönkre. Ez akkor következik be, amikor a demokratikusan megválasztott új autokrata vezető „megelőző csapást mér” a leendő demokráciára. Ez esetben az új rendszer még nem stabilizálódott, így a vezetőnek nem feltétlenül kell erőszakos módszereket alkalmaznia önkényuralmi céljai eléréséhez. Ez történt például Fehéroroszországban az 1990-es évek közepén.²³

Ötödösör, a demokráciát a „protektorok”, „pártfogók”, „patrónusok” vagy technokraták is háttérbe szoríthatják, különösen gazdasági vagy politikai válság idején. A nemzetközi közösség

¹⁹ Lührmann, Anna és Lindberg, Staffan A. 2019. The third wave of autocratization is here: What is new about it? *Democratization*, 26 (7), 1095–1113; Somer, Murat – McCoy, Jennifer L. – Luke, Russell E.: Pernicious polarization, autocratization and opposition strategies. *Democratization*, 28 (5), 2021. 929–948; Tomini 2021; Sinkkonen, Elina: Dynamic dictators. Improving the research agenda on autocratization and authoritarian resilience. *Democratization*, 28 (6), 2021. 1172–1190.

²⁰ Linz, Juan J.: *Crisis, Breakdown, and Reequilibration*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1978; Linz, Juan J. – Stepan, Alfred – Valenzuela, Arturo (eds.): *The Breakdown of Democratic Regimes*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1978.

²¹ Lepsius, M. Rainer: From fragmented party democracy to government by emergency decree and national socialist takeover: Germany. In Juan J. Linz et al. (eds.): *The Breakdown of Democratic Regimes*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1978. 34–79.

²² Kemp-Welch, Anthony: *Poland under Communism: A Cold War History*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.

²³ Mihalisko, Kathleen J.: Belarus. Retreat to Authoritarianism. In: Dawisha, Karen – Parrott, Bruce (eds.): *Democratic Changes and Authoritarian Reactions in Russia, Ukraine, Belarus, and Moldova*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997. 223–281.

által szponzorált protektorátus felállítása megakadályozhatja a különböző etnikai csoportok közötti erőszakos összecsapásokat, de egyúttal „befagyasztott” rezsimeket, azaz kívülről szponzorált „gyámok” felügyeletére bízott „stabilitokráciákat” hozhat létre. E rendszerek a háborús konfliktusok utáni helyzetekben könnyen átfordulhatnak a patrónusi uralom formájába.²⁴ A technokrata válságkezelő kormányzás hasonlóan befagyasztó hatással lehet a demokráciákra.

Végül a demokratizálódás megszüntetése történhet az intézményes értelemben stabil demokrácia felülről és belülről történő „kiüresítésével”.²⁵ Az Orbán-rezsimben éppen ez történt.²⁶ Ilyen esetben a demokratikusan megválasztott vezető korlátozza a nyugati befolyást, és a nyugati földrajzi kötődést arra használja fel, hogy félrevezesse a nemzetközi közösséget a rendszerrel kapcsolatos valódi szándékairól. A várakozásokkal ellentétben az erős nyugati kötődést nem a demokrácia megerősítésére, hanem képmutató lebontására használják.

Hogyan jön létre az önkényuralom?

A demokrácia hanyatlása három nagyobb átalakulási folyamatot foglal magában. Egyrészt tartalmazza a konszolidált demokrácia erózióját, más néven dekonszolidációt. Ez a fogalom azokat a folyamatokat írja le, amelyek a liberális demokrácia eresztékeit megroppantják, és a korábban stabil rendszert gyengébb, nem konszolidált vagy defektusos demokráciává alakítják.

Másodszor, ha a demokratikus hanyatlás folyamata nem ütközik ellenállásba, akkor a negatív spirál eljut a demokráciák és a hibrid rendszerek közötti Rubicon átlépéséhez. Egyes kutatók különbséget tesznek a demokrácián belüli és a „demokrácián túli”, autokratikus visszaesések között. Előbbi még csak a demokrácia minőségének hanyatlására utal, az utóbbit viszont már a választási versengés csökkenésével azonosítják, amely a végrehajtó hatalom koncentrációjának növekedése miatt következik be.²⁷ Mindez formális, nem szabad és tisztességes választásokhoz, a polgári szabadságjogok megsértéséhez és az egyenlőtlen játéktér megszilárdulásához vezet.

Végül az autokratizálás fogalmát tágabb és szűkebb értelemben is használják. Tágabb értelemben ez teljes visszafejlődést jelent a liberális demokráciától a zárt önkényuralmi rendszerig. Szűkebb értelemben ez csak visszalépés a hibrid rezsimek puhább formáitól azok keményebb formái felé. Ilyen például a defektusos vagy delegatív demokráciáktól történő további lecsúszás a versengő vagy választási önkényuralmi rendszerek felé. Az autokratizáció fogalma elég rugalmas ahhoz, hogy olyan lefelé örvénylő politikai változásokat is magába foglaljon, amelyek nem feltétlenül vezetnek rendszerváltáshoz, csak az adott – például hibrid – rendszeren belüli foko-

²⁴ Bieber, Florian: *The Rise of Authoritarianism in the Western Balkans*. Cham: Palgrave Macmillan, 2020.

²⁵ Minkenberg, Michael – Végh, Zsuzsanna: *Depleting democracies - Radical Right Impact on Parties, Policies, and Politics in Eastern Europe*. Manchester: Manchester University Press, 2023.

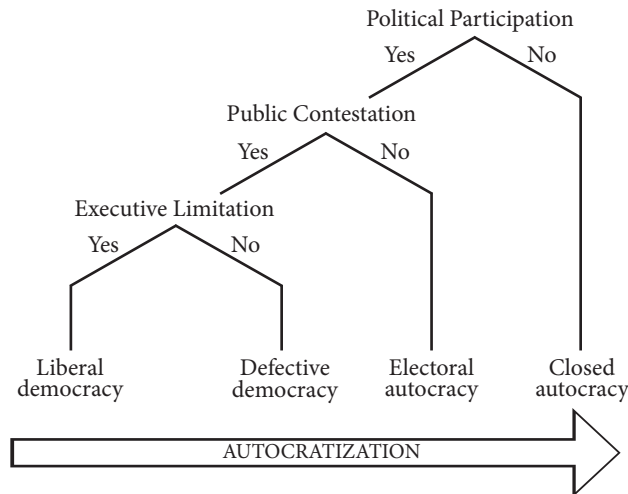
²⁶ Bozóki, András – Simon, Eszter: “Two faces of Hungary: From democratization to democratic backsliding”. In: Sabrina P. Ramet – Hassenstab Christine M. (eds.): *Central and Southeast European Politics since 1989*. Cambridge: Cambridge University Press, 2019. 221–247; Csanádi, Mária – Gerő, Márton – Hajdu, Miklós – Kovách, Imre – Laki, Mihály – Tóth, István János: *Dynamics of an Authoritarian System 2010–2021*. Budapest – Vienna – New York: CEU Press, 2022.

²⁷ Dresden, Jennifer R. – Howard, Marc M. Howard: Authoritarian backsliding and the concentration of political power. *Democratization*, 23 (7), 2016. 1122–1143.

zatos hanyatlásra utalnak.²⁸ De magába foglalhatja a hibrid rezsimekből a zárt önkényuralomba való további lecsúszást is.

Az autokratizálódás tágabb értelmét a következő ábra foglalja össze.

1. ábra. Az autokratizálódás szakaszai

(Forrás: Cassani – Tomini, 2019: 22)

A visszaesés folyamatainak elemzői többnyire a liberális demokráciát tekintik kiindulópontjuknak, bár a legtöbb ország sohasem jutott el eddig a rendszerig. Mint látni fogjuk, a hanyatlás fogalma erősen kapcsolódik a választások torzulásaihoz. A szabad választások eredményeként hatalomra került, de autokratikussá váló kormányzás folyamatát leggyakrabban a hanyatlás, visszacsúszás (*backsliding*) kifejezéssel írják le.²⁹ E koncepció elemzési értékét növeli annak értelmező leírása, hogy mi is történik valójában: milyen folyamatok játszanak szerepet, milyen mechanizmusok működnek? Milyen társadalmi, gazdasági, kulturális, technikai, külpolitikai kontextus övezi a demokrácia hanyatlását egy adott országban? Az is döntő fontosságú, hogy milyen ütemben veszíti el egy ország demokratikus minőségét. De az időtényező más szempontból is fontos: a demokratikus szabályok, értékek és intézmények sajátos történelmi beágyazottságban léteznek, ami a mi értelmezésünkben a visszafejlődési mechanizmusok környezetének része.

Néhány posztkommunista országban a demokratikus kormányzás évtizedei után váratlan hanyatlás következett be. Mindez olyan világpolitikai időszakban történt, amelyet sokan a de-

²⁸ Cassani, Andrea – Tomini, Luca: *Autocratization in post-Cold War Political Regimes*. Cham: Palgrave Macmillan, 2019.

²⁹ Greskovits, Béla: The hollowing and backsliding of democracy in East Central Europe. *Global Policy*, 6 (1), 2015. 28–38; Bermeo, Nancy: On democratic backsliding. *Journal of Democracy*, 27 (1), 2016. 5–19; Svobik, Milan: Polarization versus democracy. *Journal of Democracy*, 30 (3), 2019. 20–32; Haggard – Kaufman, 2021; Jee, Haemin – Lueders, Hans – Myrick, Rachel: Towards a unified approach to research on democratic backsliding. *Democratization*, 29 (4), 2021. 754–767; Wolkenstein, Fabio: What is democratic backsliding? *Constellations*, 2022/3. 261–275.

mokrácia globális válságaként értelmeznek.³⁰ Nem állítjuk azonban, hogy közép-európai térségünk homogén tendenciát képvisel, hiszen a régió országai – ahogy korábban is – többféle fejlődési pályát mutatnak.³¹ Az autokratizálódás egyértelmű példái közé tartozik Magyarország és részben Szerbia, míg Lengyelországban nem történt újabb rendszerváltás, az ottani folyamatok inkább a demokrácia keretei között zajlottak le, és így a demokrácia minőségében történt visszafejlődés fogalmához állnak közelebb. Más országok, mint Csehország, Szlovénia és Románia, inkább a demokrácia törékenységének „oda-vissza billegés”-ként leírt esetei, ahol a jogállamiság teljes körű stabilizálódása nem egyértelmű.³² A balti államok azonban sikeresen továbbfejlesztették demokratikus rendszerüket, ami alapján egyesek megkérdőjelezték a visszacsúszás „paradigmájának” érvényességét.³³ Az eltérő tendenciák szélesebb körű elemzéseket igényelnek, amelyek egyaránt figyelembe veszik a cselekvőkre és a struktúrákra vonatkozó magyarázatokat.

Ha a demokratikus hanyatlás a demokratikus intézmények, eljárások és normák folyamatos erózióját jelenti, akkor joggal felvethető, hogy ezek az intézmények mennyire voltak erősek egyáltalán. Miért ment végbe ilyen könnyen az autokratikus fordulat Magyarországon? Az intézmények antidemokratikus elfoglalásával szembeni ellenállás hiánya magyarázatot igényel. Még akkor is, ha azt látjuk, hogy néha még a régi demokráciák is kevés védettséget mutatnak az autoriter populista fordulat fenyegetésével szemben. A liberális demokrácia eredendő sebezhetősége ismét közvetlen tapasztalattá vált. Az ellenállás felszámolásának mechanizmusai maguk is a demokratikus hanyatlás folyamatának részét képezik.

A demokratikus visszaesés folyamata könnyen követhető. Ha egy politikai párt, amely a liberális demokrácia és a jogállamiság intézményeinek gyengítésére törekszik, hatalomra kerül, megszünteti a parlamenti ellenőrzést és a végrehajtó hatalom működésének korlátait. Az intézmények átalakításával, kiüresítésével párhuzamosan erősíti a társadalom polarizációját. Korlátozza a közterek használatát, manipulálja a médiát, és az újságírókat propagandistákká, vagyis saját akaratának eszközévé degradálja. Fenyegeti, megsebz vagy megszünteti a civil autonómiát és gyengíti a politikai jogosultságok érvényesítésének esélyeit.

Számos fenntartás megfogalmazódott a kortárs demokráciák válságának univerzális magyarázatával, illetve az összes jelenségre alkalmazható fogalmakkal kapcsolatban. A hanyatlás vagy visszaesés (*backsliding*) fogalma megfelelő módja annak, hogy kifejezze a demokratikus rendszer romlását és gyengülését, érzékeltesse annak folyamatszerűségét. Zavaró lehet azonban, ha nem világos, hogy a politikai rendszer a vizsgált konkrét esetekben milyen állapotba csúszik vissza. Egyes példák részletesebb elemzése azt mutatja, hogy a demokrácia lerombolói sokszor nem egy korábbi állapotot élesztenek újra. A társadalmi és politikai változások iránya nem egyszerűen megfordul, hanem új, korábban nem tapasztalt tünetegyüttes jön létre.

³⁰ Snyder, Timothy: *The Road to Unfreedom: Russia, Europe, America*. London: The Bodley Head, 2018; Levitsky – Ziblatt, 2018.

³¹ Tomini, Luca – Wagemann, Claudius: Varieties of contemporary democratic breakdown and regression: A comparative analysis. *European Journal of Political Research*, 57 (3), 2018. 687–716; Cianetti, Licia – Dawson, James – Hanley, Seán: Rethinking “democratic backsliding” in Central and Eastern Europe – looking beyond Hungary and Poland. *East European Politics*, 34 (3), 2018. 243–256. Magyar, Bálint – Madlovics, Bálint: *The Anatomy of Post-Communist Regimes: A Conceptual Framework*. Budapest – New York: CEU Press, 2020.

³² Slater, Dan: Democratic careening. *World Politics*, 65 (4), 2013. 729–763.

³³ Cianetti, Licia – Hanley, Seán: The end of the backsliding paradigm. *Journal of Democracy*, 32 (1), 2021. 66–80.

Esetünkben a hanyatlás fogalma nem hirtelen összeomlásra utal, hanem fokozatos romlásra, amelyben az átmenetiség vagy a hibriditás válik jellemzővé. E jelentéskörbe tartozik a stabilizáció és a visszacsúszás megállításának nehézsége, a demokratikus összetevők folyamatos gyengülése és a társadalom ellenállóképességének összeomlása. Mindez olyan egyirányú mozgást jelez, amelynek végpontja bizonytalan. Megszilárdulhat a teljes autokrácia, de a folyamat során hosszú ideig fennmaradhat az a dilemma, hogy van-e, illetve lehet-e visszatérés a demokráciához. Mi az ellenzék és az állampolgárok feladata egy olyan rendszerben, amelyben – közel másfél évtized tapasztalata alapján kijelenthető – a rendszert létrehozó erőcsoport uralma demokratikus választásokon nem dönthető meg.³⁴ Nincsenek demokratikus választások, ezért a választás manipulálása legfeljebb rendszerellenes tömegmozgalmat indíthat el.

Módszertani megközelítések

A demokrácia és az autokrácia működésének kutatásakor figyelembe kell venni a tisztázatlan fogalmi határokat is, amelyek jelenlétét a két fogalom egyre bővülő jelzős szerkezetei mutatják. A pozitivistá megközelítéssel szemben, amely a politikai intézmények analitikus bemutatására koncentrál, a társadalom tagjai által megtapasztalt politikai kontextus feltárása komoly kihívást jelent a társadalomtudományok számára.³⁵ Az intézményi formák elemzése, habár nélkülözhetetlen, sokszor üres is lehet. Mindennek következménye, hogy a virtuális demokráciák, a képmutató, hazug politikai rendszerek önértelmezése radikálisan eltér a mindennapi értelmezésektől. A demokrácia fogalmának ideologikus, propagandisztikus használata maga is lerombolja a demokrácia episztemikus feltételeit.

A demokrácia konceptualizációjának legalább részben figyelembe kell vennie a társadalmi szereplők helyzetfelfogását. Vajon a választók demokráciának tekintik-e a politikai rendszert, amelyben élnek, és vajon a bírák függetlennek látják-e magukat?³⁶ Minél pragmatikusabban próbáljuk elemezni a rendszer működési mechanizmusait, ahol a szereplők motivációi és cselekvési logikái könnyebben azonosíthatók, annál nagyobb az esély a „tapasztalati koncepciók”³⁷ feltárására. A demokratikus hanyatlás általunk vizsgált eseteiben a szakemberek és a laikusok által használt kategóriák gyakran eltérnek egymástól. Tisztában vagyunk azzal is, hogy a fogalmak meghatározása, a definiálás tevékenysége hatalommal telített tevékenység lehet. A demokrácia és a jogállamiság esetében a definíciók versenyében a jogi nyelv a domináns, hegemón jellege inkább a formalizmus felé hajlik, amely kizárja a laikusokat, és elhomályosítja a valóságot. Ezzel előállhat olyan helyzet, hogy a jog nyelvi eszközt (a csalás nyelvét) biztosít az autokratikus hatalom számára.³⁸

³⁴ Szűcs Zoltán Gábor: *Political Ethics in Illiberal Regimes: A Realist Interpretation*. Manchester: Manchester University Press, 2023.

³⁵ Schaffer, Frederic Charles: *Democracy in Transition: Understanding Politics in an Unfamiliar Culture*. Ithaca: Cornell University Press, 1998.

³⁶ Schaffer, Frederic Charles: *Elucidating Social Science Concepts. An Interpretivist Guide*. London: Routledge, 2016.

³⁷ Geertz, Clifford: From the native's point of view. On the nature of anthropological understanding. In: *Local Knowledge. Further Essays in Interpretative Anthropology*. New York: Basic Books, 2000 (1983).

³⁸ Sajó, András: *Ruling by Cheating. Governance in Illiberal Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press, 2021.

Az univerzális és objektív fogalmakat konstruáló rendszerértelmezések hajlamosak lemondani számos nyelvi-kulturális és történelmi sajátosságról, valamint a vizsgált jelenségek hatalmi és erkölcsi rendszerbe való beágyazottságáról. A pozitivista megközelítés egyoldalúsága érthető: a könnyen megragadható, mérhető, látható elemekre koncentrál, figyelmen kívül hagyva a különböző, változó, kontextusfüggő mindennapi értelmezéseket és használatokat. Ezért tudatában vagyunk annak, hogy az általunk használt fogalmak egyúttal az autokratikus hatalom eszközei, amelyeket normatív (kritikai vagy igazoló) módon igyekszünk használatba venni.

A jogi és politikai fogalmaknak ez a természete közvetlenül összefügg az értelmezési szabadság korlátozására irányuló kísérletekkel. A jog tekintélyelvű értelmezési lehetőségeiért folytatott küzdelem élesen megnyilvánul a bíróság értelmező hatalmának korlátozásában, a jogtudomány alárendelt szerepében. De láttuk ezt a jelenséget a jogállamiság fogalmáért folytatott politikai csatározásokban vagy a család magyarországi nyers politikai meghatározásában és annak normatív következményeiben is. Ez utóbbi esetben a fogalom politikai-jogi meghatározása és a tényleges társadalmi gyakorlat közötti szakadék nyilvánvaló. Figyelemre méltó, hogy a jogállamiság fogalma sokszor nagyon gyengén érintkezik a mindennapi élettel. Az állampolgárok sokasága számára a jogállamiság a mindennapi tapasztalatoktól távoli és idegen fogalom marad.

Az új magyar autokrácia elemzését a hatalmi mechanizmusok azonosításával érdemes megközelíteni. Az elhamarkodott és leegyszerűsítő formális oksági magyarázatok helyett azt javasoljuk, hogy a működési logikákra összpontosítsuk figyelmünket. Megközelítésünk problémaközpontú, nem egy előre kidolgozott elméleti modellre épül, ami mögöttes demokraciá-elméleti megfontolásainkból következik. A rendszerközpontú megközelítés a komplex tárgy működésére összpontosít, amelynek részeit logikai vagy anyagi kötések tartják össze. A rendszerszemléletű elemzés az összetevőkre, struktúrákra, mechanizmusokra, környezetekre koncentrál. A rendszer legtöbbször saját rejtett elemeinek feltárása és az egymással összefüggő komponensek működési mechanizmusainak ábrázolása révén érthető meg.³⁹ A mechanizmusok a rendszeren belüli folyamatok, amelyek elemzésével választ kaphatunk arra a kérdésre, hogy „hogyan működik” az adott berendezkedés. A politikai rendszer demokratikus és/vagy nem demokratikus mechanizmusokból áll, nincsenek univerzális, csak rendszerspecifikus működési módok. Ezt nevezi Charles Tilly középszintű elméletalkotásnak.⁴⁰ Tilly szerint a mechanizmus-folyamat feltárásán dolgozó magyarázatok pozitív kölcsönhatásban vannak a történeti elemzéssel. Feltárják a kiinduló feltételeket, magyarázatot próbálnak adni a mechanizmusok szekvenciáira és kombinációira, amelyek változó általános kimenetelű folyamatokká állnak össze. Ezzel párhuzamosan a helyi történések, átalakulások megértésre koncentrálnak ahelyett, hogy törvényszerű következtetéseket vonnának le.

Egy adott időpontban számos mechanizmus működik, különböző hatásokkal, és ez a pluralizmus teremti meg a rendszerszintű változás lehetőségét a társadalomban. A hatalom működését tehát nem lehet monokauzális módon magyarázni, a triviális oksági mechanizmusok vagy a kulturális, történelmi holisztikus magyarázatok tévútra vezethetnek.

³⁹ Bunge, Mario: *Political Philosophy. Fact, Fiction and Vision*. New Brunswick: Transaction Publishers 2009; Pickel, Andreas: *The Problem of Order in the Global Age. Systems and Mechanisms*. New York: Palgrave Macmillan, 2006.

⁴⁰ Tilly, Charles: *Mechanisms in Political Processes*. *Annual Review of Political Science*, (4), 2001. 21–41.

A hatásmechanizmusok azonosítása a különböző cselekvési szinteken a megfigyelt cselekvések és események segítségével sohasem zökkenőmentes.⁴¹ Nem lehet kizárólagos leírásra törekedni, de érdemes a legjellemzőbb, legnagyobb magyarázó erővel bíró mechanizmusokat ábrázolni. A társadalmi cselekvés területén, ellentétben a közpolitika vagy a jogrendszer változásaival, a mechanizmusok sokkal kevésbé pontosan leírhatók, mivel a társadalmi cselekvés sokféle fajtája sorolható egyetlen működési mód alá. Ráadásul ugyanannak a cselekvésnek a környezettől függően különböző következményei lehetnek. Hogyan válasszuk ki a legjobban illeszkedő mechanizmusokat? Olyan működési módokat keresünk, amelyek kezelhető mennyiséggel rendelkeznek, kellően tartósak, tipikus következményekkel járnak, összekapcsolódnak és aggregált oksági hatásokkal rendelkeznek. Természetesen a véletlen és az egyedi események is fontos szerepet játszanak, mert „az esemény a szerencsés társadalmi-genetikus mikrokörnyezetekben történik”.⁴² A rendszerszintű keretrendszer magában foglalja a környezet megértését is. A környezet magában foglalja a történelmi előzményeket, a gazdasági, kulturális, társadalmi feltételeket, elvárásokat, uralkodó ideológiákat a politikai rendszer átalakulásának összefüggésében. Például a kommunista rendszer összeomlását és a demokrácia kiépülését erősen meghatározta, hogy az átalakulás dominánsan neoliberais nemzetközi környezetben történt. E folyamatban – többek között – a súlyos mulasztások nemegyszer drámai következményekhez vezettek. De ugyanígy környezeti elem a demokratikus történelmi tapasztalatok hiánya is. A jelenlegi autokratikus fordulat sajátos környezete az EU-tagság, a gazdasági recesszió, az orosz támadás Ukrajna ellen és a menekültek számának növekedése.

Ahol lehetséges, az elemzésnek ki kell térnie e mechanizmusok következményeire. Az univerzális válaszokkal azonban érdemes óvatosnak lenni, mert a mechanizmusok működésének – függetlenül a szereplők szándékaitól – számos lehetséges következménye van.

Az önkényuralom beágyazódása Magyarországon

Eddig gyakran hivatkoztunk a politikai folyamat társadalmi környezetére, kontextusára és beágyazottságára. Az új magyar autokrácia felemelkedése jelentős és összetett társadalmi változás. Egyszerre érinti a politikai, a jogi, a gazdasági és a kulturális szférát, egyszerre jelent intézményi és kognitív átalakulást, valamint a társadalmi szereplők közötti kapcsolatok megváltozását. Ahogyan az 1989-ben kezdődött demokratizálódási folyamat megértéséhez sem alakult ki integrált társadalomtudományi megközelítés, úgy a folyamat ellenkező irányú leírásai is inkább egy-egy metszetre – az állami, a gazdasági vagy a politikai intézményekre – koncentrálnak.

A húsz évet élt magyar demokrácia szétverése nem egy csapásra történt, és a folyamat dinamikája sem hasonlít az előző évszázad erőszakos puccsaira.⁴³ A Fidesz már a párt alapszabályának 2003-as módosítása után autokratikus politikai szervezetté vált, és ez a gyakorlatban is megerősödött az ellenzékben töltött évek alatt. Bármilyen komolyabb politikai pozícióra történt

⁴¹ Little, Daniel: *New Directions in the Philosophy of Social Science*. Lanham – London: Rowman & Littlefield, 2016.

⁴² Tilly, 2001; Merton, Robert – Barber, Elinor. *The Travels and Adventures of Serendipity. A Study in Sociological Semantics and the Sociology of Science*. Princeton: Princeton University Press, 2004.

⁴³ Linz et al., 1978.

kinevezés csak akkor következhetett be, ha a pártelnök nem gyakorolta vétőjogát. A 2006-os választási vereséget követően Orbán pozíciója pártján belül átmenetileg meggyengült, amire az egyszemélyi vezetés végletekig fokozásával reagált.

A Fidesz történetében Orbán nemcsak az egyik, hanem a legfontosabb alapító volt.⁴⁴ Ezt követően többször is újraalapította pártját – szimbolikusan és szervezetileg is –, minden alkalommal növelve saját hatalmát felette. Ellenzékben megpróbált tőkét kovácsolni a 2006. őszi társadalmi felháborodásból, de nem jutott közel a kormányhatalom átvételéhez. Mindenesetre a demokratikus eljárások és intézmények tudatos gyengítése már jóval a Fidesz újbóli hatalomra kerülése előtt elkezdődött.⁴⁵ Orbán 2010-es győzelme után azonnal elkezdte kész koncepciókkal átalakítani az államszerkezetet. Első kormányzásából azt a következtetést vonta le, hogy politikáját nem tudja a jogállamiság keretei között megvalósítani. A liberális jogállam alkalmatlan terep az Orbán-kormány számára. Felismerte, hogy a hatalomban maradásához a rendszert tekintélyelvű irányba kell eltolnia.

A 2010-es, nagyarányú magyarországi politikai fordulat sokakat meglepett. Azok számára azonban, akik közelről követték a 2006 utáni dekonszolidációs folyamatokat, nem volt váratlan. Egyrészt a 2010-ben hatalomra került politikai szereplők már ellenzékben is tudatosan és szisztematikusan rombolták a politika demokratikus minőségét. Nagyon is számítottak a radikális fordulat lehetőségére, és előre látták a következményeket. Másrészt az áldozattá vált demokratikus intézmények leromlott eredeti állapota is lehetővé tette a zökkenőmentes átalakulást. A liberális demokrácia társadalmi támogatottsága és a demokratikus szabályok kulturális beágyazottsága sem volt olyan mértékű, hogy az intézmények erősek és ellenállók lehettek volna a támadásokkal szemben. Egy váratlan esemény bekövetkezése nem mindig meglepő. Ahhoz azonban, hogy utólag nagy vonalakban megértsük, mi történt, a lehető legpontosabban le kell írni, hogyan történt.

Az Orbán-rezsim nem ismétli meg az 1986 és 1989 között fennálló Kádár-rezsim kommunista uralmának struktúráit, ugyanakkor nem független ennek történelmi tapasztalataitól.⁴⁶ A tekintélyelvű hatalomhoz való visszatérés más kontextusban, más kulturális és társadalmi feltételek között, más intézményi berendezkedéssel zajlik. Az sem egyértelmű, hogy ugyanaz a fogalmi keret használható-e a régi demokráciák új válságának és az új demokráciák hanyatlásának leírására. Nem feltételezhetjük automatikusan, hogy az új demokráciák, mint például a posztkommunista Magyarország, két évtizeddel az első szabad választások után önmaguktól elvesztették stabil demokratikus minőségüket. A liberális demokrácia intézményei működtek, hiszen formálisan Orbán Viktor kormányzása alatt is léteznek. De vajon a demokratikus akaratképzés szélesebb infrastruktúrája is kiépült, és a helyére került-e? Pontosabban azt a kérdést kell feltenni, megteremtődtek-e a demokrácia működésének szélesebb társadalmi és kulturális feltételei, amelyeket pusztán jogi intézményépítéssel nem lehet létrehozni. A hanyatlás fogalma jól jelzi az irányt és a tempót: a demokratikus rendszer destabilizálódását, a demokratikus folyamatok ellenkező irányba fordulását, amik végül egy új, korábban ismeretlen autokratikus rendszer fokozatos kialakulásához vezettek.

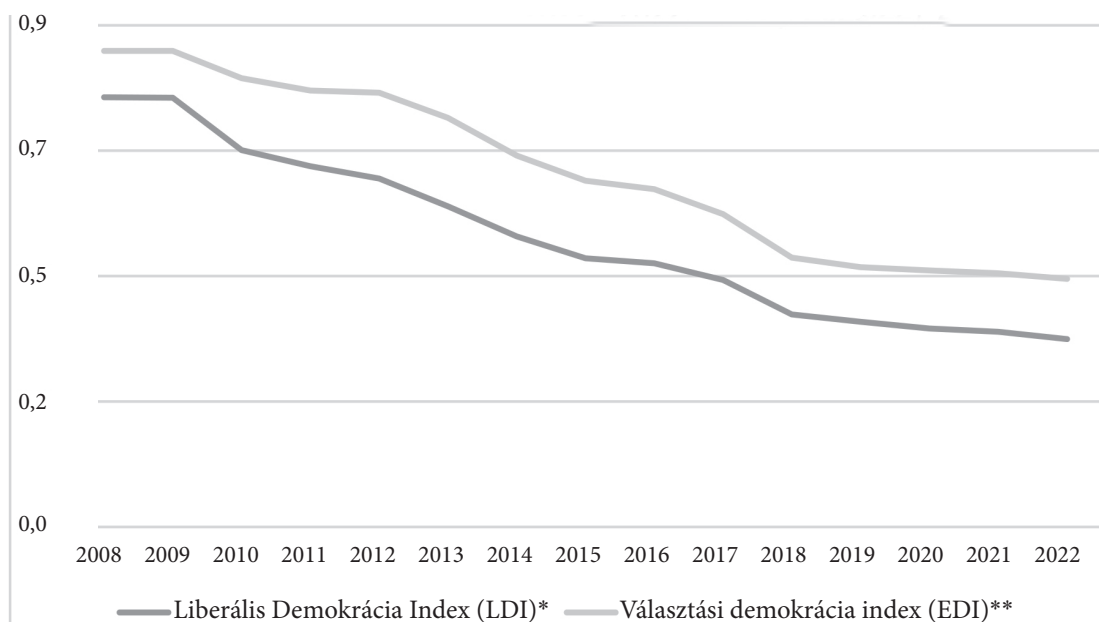
⁴⁴ Bottoni, Stefano: *A hatalom megszállottja: Orbán Viktor Magyarországa*. Budapest: Magyar Hang könyvek, 2023.

⁴⁵ Debreczeni József: *Arcmás*. Budapest: Noran-Libro, 2009.

⁴⁶ Kovács, János Mátyás – Trencsényi, Balázs (eds.): *Brave New Hungary: Mapping the „System of National Cooperation”*. Lanham – London: Lexington Books, 2020.

A jogászi értelmezés különösen hajlamos az intézményi fordulópontok keresésére. Számkra elsősorban a folyamat domináns mechanizmusai érdekesek, nem csupán azok a konkrét fordulópontok, amelyek után Magyarország autokráciának nevezhető. A konkrét közjogi változás fordulópontként való értelmezése általában a közjogi vagy politikai döntésekkel azonosítja a határátlépést, és így egyoldalú értelmezésekre ad okot. Ugyanakkor alábecsüli a folyamat logikáját és szisztematikus jellegét. A folyamat logikája nem feltétlenül azt jelenti, hogy az autokráciának van valamilyen mesterterve, hanem azt, hogy tudatos szándéka van a demokrácia lebontására, és hogy lépései egymás után következnek. Az alábbi grafikon Magyarország 2008 és 2022 közötti demokratikus visszalépését foglalja össze a svéd Varieties of Democracy (V-Dem) Intézet szerint.

2. ábra. – A V-Dem demokráciapontszámai Magyarországon (2008–2022)

* Milyen mértékben valósul meg a liberális demokrácia eszménye? – Intervallum, alacsonyról magasra (0–1)

Forrás: Coppedge et al. 2023

** Milyen mértékben valósul meg a választási demokrácia? – Intervallum, alacsonyról magasra (0–1)

Forrás: Coppedge et al. 2023⁴⁷

A fenti ábrát úgy készítettük, hogy az tartalmazza a 2008–2009-es éveket is, tehát a liberális demokrácia utolsó időszakát. Arra voltunk kíváncsiak, hogy a V-Dem mit tekint kiindulópontnak, vagyis felismeri-e a demokrácia 2006 utáni dekonszolidálódását. A V-Dem Intézet azonban, ahogy a grafikon is mutatja, a dekonszolidációt intézményi szinten nem találta kimutathatónak. Az intézet vizsgálata szerint a demokrácia hanyatlása és az autokratizáció 2010-től kezdve folyamatos.

⁴⁷A V-Dem kódkönyv legújabb változata: https://www.v-dem.net/documents/24/codebook_v13.pdf (letöltés ideje: 2023. december 17.)

Vajon a 2010-es magyar parlamenti választások után milyen szakaszban, milyen intézményi változás után merült a folyamat visszafordíthatatlanságának gondolata? Ma már amellett érvelünk, hogy a politikai rendszer változásának iránya a jelenlegi állapotában aligha visszafordítható. A „visszafordíthatóság” fogalmának előtérbe állítása abban az értelemben indokolható, hogy a demokratikus értékek és eljárások fokozatosan veszítenek erejükből a demokrácia intézményes keretein belül. Az autokratikus mechanizmusok úgy veszik át a helyüket, hogy a szervezeti keretek papíron nagyrészt megmaradnak, de Potemkin-szerű intézményekké válnak.⁴⁸ Ezáltal a demokrácia szervezeti struktúrája és a politikai hatalom intézményi mechanizmusai konfliktusba kerülnek, vagyis az alkotmányos intézmények szembekerülnek saját funkcióikkal. A választások nem biztosítják a pluralizmust, a választási lehetőségek beszűkülnek, a polgárok tájékoztatását pedig masszív állami propaganda akadályozza. Az alkotmánybíróságok a végrehajtó hatalom szolgálatában állnak. A mindennapi politikai gyakorlatban a jogállamiság és a demokratikus normák megkérdőjeleződnek és gyengülnek.

Az Orbán-rezsim alatt a liberális demokrácia és az alkotmányosság egyetlen intézménye sem maradt érintetlenül, és a hatóságok számos eszközt alkalmaztak arra, hogy eredeti funkciójuk ellen fordítsák őket. Ezért a formális, intézményi összehasonlítások csak korlátozottan használhatók. A közjogi struktúra formális leírásával sem jutunk közelebb egy autokratikus rezsim természetének megértéséhez. Így a hanyatlás és a visszaesés mechanizmusaira koncentrálnunk.

A magyar példa azt mutatja, hogy a demokratikus rendszerből való eltávolodás és működés dinamikája eltérő lehet, és hogy az elmúlt években a nem puccsszerű összeomlás különböző formái jelentek meg. Az autokratikus üzemmódba való átmenet társadalmi szféránként eltérő lehet: a közjog, a gazdaság, a kultúra és az oktatás autokratikus gyarmatosítása összefügghet egymással, de nem egyszerre történik. A formális szervezeti berendezkedés és a tényleges intézményi működés, továbbá a cselekvési rendszerek szintjén eltérő mértékű hanyatlás figyelhető meg. Ezt a komplexitást csak egy-egy részterület részletesebb leírásával lehet szemléltetni. Óvatosságot ajánlunk a demokrácia visszafejlődésének oksági magyarázataival kapcsolatban.

Milyen tényezők magyarázzák a demokratikus normák és viselkedés fokozatos hanyatlását, az értékek, attitűdök és kommunikációs formák fokozatos romlását? Mi az oka annak, hogy a politikai és közintézmények eltávolodtak a jogállamiság logikájától? Az utóbbiakra könnyebb plauzibilis oksági magyarázatokat megfogalmazni. De ezek természetesen nem választhatók el az első kérdés összetettebb problémáitól.

A magyarázatok középpontjában a politikai szereplők döntései, a politikai elit autokratikus vonásai vagy az elit önzése és árulása állhat. A demokrácia gyengülésének okai a rossz döntésekben, a rosszul megtervezett intézményekben, a korábbi jogalkotási és politikai hibákban kereshetők. Magyarország esetében igaznak bizonyult az az állítás, hogy túl könnyű volt megváltoztatni az alkotmányt, a választási rendszer pedig mindig is aránytalan volt. A politikai intézmények és pártok hajlamosak voltak a polarizálódásra. De a közjogi rendszer, a választójogi szabályozás és a pártstruktúra sajátosságai nem adnak átfogó magyarázatot.

A hosszú történelmi-társadalmi polarizáció vagy az olyan strukturális jellemzők, mint a gazdasági, etnikai, vallási, megosztottság és kapcsolatok, valamint a civil társadalom alulintézménye-

⁴⁸ Waldner, David – Ellen Lust: Unwelcome change: Coming to terms with democratic backsliding. *Annual Review of Political Science*, 21, 2018. 93–113.

sültsége nem elegendő ok-okozati magyarázat. Nem magyarázza a nemzetközi politikai kontextust, az ország földrajzi elhelyezkedését vagy az európai uniós tagságban megnyilvánuló európai védettséget sem. A tisztán kulturális magyarázatokkal különösen óvatossá kell lenni: a hiányzó demokratikus kultúra útfüggő sajátossága könnyen történelmi determinizmusához vezethet. Ugyanakkor kétségtelenül igaz, hogy a lassan változó kulturális összetevők nem jelentették a gyors szervezeti változások alapját, és hogy a demokratikus intézményépítés mögött nem állt szerves fejlődés. A létező intézmények mögül hiányzott a demokratikus attitűd és elkötelezettség.⁴⁹

A gondos ok-okozati magyarázatnak figyelembe kell vennie a modern társadalmak általános integrációs válságjelenségeit: a bizalom, a társadalmi közösségek és kapcsolatok gyengülését, a modernizáció patológiáinak új formáit és a technológiai fejlődés negatív következményeit. Az oksági magyarázatok másik csoportja a gazdasági rendszer demokráciára gyakorolt romboló következményeit, a makrogazdasági teljesítményt és az egyenlőtlenségeket veszi figyelembe.⁵⁰ Ahogy Adam Przeworski kimutatta, a demokrácia és a kapitalizmus közötti kapcsolat összetettebb, mint azt korábban feltételezték, és nehéz meghatározni a kontingens fejlődés, valamint az endogén tényezők arányát egy oksági magyarázatban.⁵¹

Az informatív, de túláltalánosított magyarázatkísérletek könnyen vezetnek inkoherens elméletekhez, amelyek – még a legsikerültebb esetekben is – politikai esszéként értelmezhetők.⁵² A következtetlen magyarázatok, a heterogén hipotézisek és módszertanok félrevezetők lehetnek. Minden tényező számíthat, de önmagában egyik sem szolgálhat magyarázatként. A szintetikus megközelítések gyenge magyarázó ereje, az általános oksági összefüggések bizonytalansága arra készítetett bennünket, hogy a következő módszertani kiindulópontot válasszuk: tudunk-e valamit mondani arról, hogy mi a demokrácia általában, milyen elemekből áll. Ezt történelmileg és normatív módon, általános elméletek részeként lehet megtenni. De nem könnyű és nem is célszerű egyetlen általános elméletet felállítani a demokrácia visszafejlődéséről. Mielőtt átfogó magyarázatokat és a rendszert leíró kapcsolódó fogalmakat építenénk fel, be kell mutatni a demokrácia hanyatlásának mechanizmusait és a köztük lévő oksági láncokat. A hanyatlás vagy visszacsúszás fogalma jó segédfogalomnak tűnik, de tartalommal kell megtölteni: milyen mechanizmusok révén és milyen módon gyengült és tűnt el a liberális demokrácia Magyarországon 2010 után. Ez kellően konkrét, középszintű kutatási program, amely reményeink szerint hozzájárulhat egy megalapozottabb komplex oksági elmülethez. Az autokratizálódást a társadalmi folyamatok és az intézményi változások összefonódása jellemzi, a társadalmi polarizáció és a jogállamiság leépítése szorosan összefügg.

⁴⁹ Levitsky – Ziblat, 2018; Magyar, Bálint (ed.): *Stubborn Structures: Reconceptualizing Post-Communist Regimes*. Budapest – New York: CEU Press, 2019.

⁵⁰ Acemoglu, Daron – Robinson, James A.: *The Narrow Corridor: States, Societies, and the Fate of Liberty*. New York: Penguin Books, 2019.

⁵¹ Przeworski, Adam: *Capitalism and Social Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press, 1985.

⁵² Temelkuran, Ece: *How to Lose a Country*. The Seven Steps from Democracy to Dictatorship. London: 4th Estate, 2019.

Politikai polarizáció

Magyarországon a társadalmi polarizáció tudatos elmélyítése már jóval a 2010-es választások előtt elkezdődött, gyökerei a modern Magyarország születéséig nyúlnak vissza. A nyugati modernizátorok és a nemzeti megőrzők közötti szembenállás csak a kommunista uralom alatt szorult háttérbe. A polarizáció szerepe jelentősen megnőtt a magyar politikában a kétezres években.⁵³ Az Orbán-rezsim azonban a rendelkezésére álló hatalmi eszközökkel kisajátította a médiát, radikálisan elnyomta a pluralizmust, és közpénzből ellenséges retorikát folytatott, mint ha nem is hatalmon, hanem ellenzékben lett volna. Célba vette az ellenzék, a liberális Nyugatot, az Európai Uniót, az ENSZ-t, Soros Györgyöt, Angela Merkelt, valamint a független civil társadalom és az autonóm tudományos gondolkodás intézményeit. A rezsim propagandagépezetében csak a Fidesz szavazói alkották a célcsoportot, míg a kormány kritikussait a nemzet ellenségeinek állították be. A „mi és ők” dichotómiája a végletekig fokozódott.

Az információk és a tudásforrások megszerzésének, valamint a demokrácia episztemikus feltételei lerombolásának is sokféle mechanizmusa van. Ezek közül a leglátványosabb az állami propaganda, amely a választói lojalitás megteremtése érdekében teljesen átírja a tényeket, alternatív valóságot teremtvé. Ez nemcsak az ellenzék, az autonóm civil szereplők és a kritikus elemek demonizálását, hanem a történelem és az emlékezet átírását is jelenti.

A polarizáció növekedését előidéző hatalmi mechanizmusok azonosításával megérthetjük e tényező fontosságát az autokratikus hatalom működésében. A következő fejezetekben a következő mechanizmusokat mutatjuk be a megfelelő kontextusban: a politikai nyelvezet megváltozása, a közélet barátra és ellenségre való felosztása, a többségi elv dominanciája, a civil társadalom fogalmának újraértelmezése, a harcos ellenség keresése (baloldali, liberális, külföldi stb.), az ideológiai dichotómiák (nemzeti vs. külföldi, magyar vs. nem magyar, polgári vs. kommunista stb.), a veszélyérzet és a félelem keltése (migránsoktól, LMBTQ csoportok tagjaitól, belső és külső ellenségektől), a nemzeti konzultációknak a populista propaganda szolgálatába állítása, a vita és a konszenzuseresés teljes elutasítása.

A múltban létező polarizációk és nyelvek, a régi megosztottságok használata termékeny talajt biztosított a szembenállás új politikai felhasználásához. Ezt a társadalmi polarizációt erősítő mechanizmusok történelmi kontextusának tekintjük. E mechanizmusok következményei a politikai diskurzus mélységeiben is jól láthatók: az ellenzékre való szavazás árulásnak számít, e politikai logika szerint a kormányt csak az ellenségtől lehet kritizálni, ezért minden elfogadható, ami a kormányfő szándékaival és akaratával összhangban van. A kompromisszumot, a párbeszédet és a megegyezést megnehezítik vagy lehetetlenné teszik, a politikát csatatérnek tekintik, ahol nem lehet kompromisszumot kötni, ahol győzni kell. Az intézményekben csak akkor lehet megbízni, ha azokat a „mieink” felügyelik.

Minden ellen-többségi logika könnyen hiteltelenné válik. A politika fogalma átalakul és azonos lesz azzal a kérdéssel, hogy ki gyakorolja a kormányzati hatalmat, amelyből a civilek természetesen ki vannak zárva. Az ország, a nemzet szuverenitása azonos az autokrata személyre

⁵³ Lendvai, Paul: *Hungary between Democracy and Authoritarianism*. New York: Columbia University Press, 2012; Vegetti, Federico: The Political Nature of Ideological Polarization. The Case of Hungary. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 681(1), 2019. 78–96.

szabott uralmával. Ebből következik, hogy minden intézményi átalakítás akkor legitim, ha a magyar kormány végzi, korlátlan hatalommal rendelkezik az átalakításra, nincs belső vita, és aki ezt vitatja, az az ellenséget segíti. A választott parlamenti képviselők a 2010-es győzelem óta szoros felügyelet és lojalitáskényszer alatt működnek. De megéri lojálisnak lenni, mert aki kiesik, annak nincs védelme. Így a lojalitás kényszere öngerjesztő folyamattá válik: minél inkább lefoglalja az intézményeket a párt iránti lojalitás, annál kevésbé valószínű, hogy ellenállnak neki.

Ebből következik, hogy az egypárti uralom fenntartását – a kommunista diktatúra logikájával ellentétben – nem koherens ideológiai meggyőződések biztosítják, hanem az ilyen mechanizmusok okozati láncolata. Orbán „nemzeti együttműködés rendszerének” szimbolikus homlokzata sokszínű: egymással nyíltan ellentétes értékek békésen együtt tudnak élni: „keresztény” és „ősmagyar”, „nemzeti”, „népi” és „polgári”, „konzervatív”, „radikális” és mások. Az autokrácia intézményi sajátosságát a korlátlan végrehajtó hatalom egymással összefüggő politikai mechanizmusai adják.

A 2018-as országgyűlési választásokon aratott győzelme után Orbán bejelentette a „kulturális korszakváltás” programját, amely azt sugallta, hogy a politikai változásnál mélyebb átalakításra van szükség: a kultúra egészének átalakítására, a Fidesz képére formálására. A kormánypropaganda kultúrharcot hirdetett, az állam elkötelezettebb etnonacionalista szerepvállalását, harcosabb párttámogatási politikát és a liberális kulturális elit leváltását követelte. A kulturális szféra megszállása azonban továbbra is a hatalom durva mozdításának (beleértve a költségvetési, szervezeti és személyzeti döntéseket), valamint a szakmai elit vonakodásának és a rezsimtől való növekvő elidegenedésének formáját ölti. A központosított üzenetek egyszerűsödése és elhomályosodása tapasztalható az összefonódó állami és pártpropaganda területén.⁵⁴ A nemzetközileg egyre jobban elszigetelődő Orbán-rezsim elsősorban saját lelkes támogatóit szólítja meg. A Fidesz politikusai folyamatosan azon dolgoznak, hogy politikai táborukat félelemkeltéssel és a Magyarországról, mint „ostromlott erődtérületről” alkotott képpel kapcsolatos pszichózis erősítésével tartsák egyben. Ezt minden fontos társadalmi kérdés (így a Covid-19 járvány, a gazdasági válság, az orosz katonai agressziót követő ukrajnai migrációs hullám) direkt, érzelmi alapú átpolitizálásával, „mi” és „ők” közötti élet-halál harcként való beállításával érik el. Ehhez kapcsolódik a kormányzati kommunikáció nyilvánvaló militarizálódása, amely a politikát olyan zéró összegű játszmának állítja be, amelyben kompromisszumra nincs lehetőség. A szuverén állam eszméje mellett egy alig leplezett, a Kárpát-medence feletti uralomra irányuló program is létezik. Orbán beszédeinek jellegzetes új elemeként az önfeláldozó katona a patriarchális parancsuralmi rendszer szimbólumaként elég gyakran megjelent.⁵⁵

Közben Orbán Viktor az ukrajnai háborúval kapcsolatban a „béke emberének” mutatta magát, kijelentve, hogy minden béketervet elfogad.⁵⁶ Ez azonban azt jelenti, hogy kész lenne elfogadni a jelenlegi status quót, beleértve az oroszok által megszállt ukrajnai területek státuszát is. Ezzel megkülönbözteti magát uniós partnereitől és NATO-szövetségeseitől, akik mindannyian elkötelezték magukat Ukrajna védelme mellett, hogy megőrizzék a szabadságot Európában. Orbán békeidőben támogatta a militarizációt és a háborús retorikát, de amikor egy valódi háború

⁵⁴ Nyysönen, Heino: *A demokrácia lebontása Magyarországon*. Budapest: Napvilág, 2019.

⁵⁵ Bajomi, Iván et al.: *Hungary Turns Its Back on Europe 2*. Budapest: Humán Platform, 2022.

⁵⁶ Bráder, Ádám: Viktor Orbán. Hungary supports every peace plan. *The Hungarian Conservative*, May 19, 2023.

tört ki egy szomszéd országban, meggondolta magát, és hirtelen a béke barátja lett. Orbán látványosan a magyar szuverenitás hangos képviselője az Európai Unióval szemben, de fenntartások nélkül együttműködik Putyinnal gazdasági és politikai kérdésekben, amellyel aláássa Magyarország szuverenitását. Ezzel a politikával az ellenzéket háborúpártiként tüntette fel, így erősítve a belső polarizációt.

Orbának azért van szüksége az éles polarizáció fenntartására, mert az ő szavazói kisebbségben vannak a nem szavazókhoz és az ellenzéki szavazókhoz képest. A Fidesz többször is 2,2 millió választópolgárral nyerte a választásokat a 7,5 millió szavazóból. Orbán Viktor célja sorozatos győzelmeinek biztosítása érdekében a szétagolt ellenzéki pártok további megosztása és a nem szavazók otthon tartása. A politikai polarizáció mindig csak az ellenséges, szenvedélyes táborok közötti játék, mégis pusztító hatással van a közéletre. Igazolást ad a kormány neoliberális gazdaságpolitikájából eredő társadalmi és gazdasági egyenlőtlenségeknek. Ez a helyzet azonban nem ismeretlen a magyarok milliói számára, akik nem bíznak semmilyen politikai intézményben, és amúgy sem hisznek a szervezett kollektív ellenállás semmilyen formájában. Világképük az individualizmuson és a kölcsönös bizalmatlanságon alapul, amely nemcsak az állammal, hanem más társadalmi csoportokkal szemben is fennáll. Bármennyire ellentmondásos, az Orbán-rezsim a média elfoglalásával, a permanens propaganda eszközeivel, a vallási szimbólumok használatával⁵⁷ és a mélyen gyökerező hagyományos mentalitások erejével⁵⁸ képes volt magát társadalmilag elfogadható politikai entitásként feltüntetni.

Az alkotmányos ellensúlyok megszüntetése

A kormányzati hatalom hosszú távú megőrzésének szándékával végrehajtott intézményi változások és az alkotmányos normák gyengítése átírta a magyar politikai és közjogi rendszert, és felszámolta az alkotmányos demokráciát. A sikerhez azonban nyilvánvalóan nem volt elég az autokrata vezető szándéka, hanem aktív és passzív segítők sokasága is közreműködött. Így ahhoz, hogy megértsük, hogyan működött a rendszer, nemcsak azt kell leírnunk, hogy Orbánnak mit és milyen sorrendben kellett megváltoztatnia e nagy átalakuláshoz, hanem azt is, hogy hogyan és milyen eszközökkel érte el azt. Milyen kontextuális tényezőkre, milyen előzményekre támaszkodott, és végül milyen következményekkel járt?

A választási rendszer manipulálása akkor következik be, ha a hatalom birtokosa csökkenteni akarja az ellenzéki erők esélyeit. Magyarországon a választási rendszer eleve aránytalan volt, és a Fidesz ezt erősítette fel. A választási rendszer aránytalansága azonban – mint minden intézményi hiba – önmagában nem elégséges magyarázat. A hatalom megtartása érdekében a kormány korlátozta a politikai szabadságjogokat, hogy minimalizálja a társadalmi ellenzék esélyeit. Különböző eszközökkel felszámolta a kormányzati hatalmat ellenőrző intézményeket, hogy a politikai szándékok akadálytalanul érvényesülhessenek. Ezek közül a legfontosabb az igazságszolgáltatás befolyásolása és az alkotmánybíróság semlegesítése volt, mivel ez a testület a

⁵⁷ Gábor György: A kisajátított Isten országa. In: Magyar Bálint – Vásárhelyi Júlia (szerk.): *Magyar polip: A poszt-kommunista maffiaállam*. Budapest: Noran Libro, 2013. 297–345.

⁵⁸ Vajda Mihály: *Mentalitások. Élet és Irodalom*, 2018. február 2. 5.

rendszerváltás utáni közjogi rendszerben erős pozíciót töltött be az alkotmányos rend meghatározásában. Mindezt úgy sikerült elérni, hogy a jogi formák megmaradtak: vannak választások, van Alkotmánybíróság, sőt van Igazságszolgáltatási Tanács, és egyéb jogvédő intézmények is működnek. Csak éppen átstrukturált, személyes vagy ideológiai lojalitás alapján kinevezett vagy strukturálisan jelentősen meggyengített hatáskörökkel.

A liberális demokrácia intézményi alapjai kölcsönösen függenek egymástól.⁵⁹ A választások szabadságát és tisztaságát a szabadságjogok garanciái, a független közigazgatás és a megalapozott bírói döntések biztosítják. A tájékozott és szabad állampolgári választáshoz pluralista média, szólásszabadság és független bíróságok szükségesek. Ezen összetevők bármelyikének megsértése a többiek csonkulásához vezethet.

A demokráciát azonban nemcsak rendszerszintű felépítése teszi törékennyé az autokratikus politikai akarattal szemben. Az intézményközpontú megközelítés dominanciája miatt sokáig rejtve maradhatnak sebezhetőségei. A demokrácia kulturális feltételeinek és társadalmi környezetének elhanyagolása kedvező környezetet teremt a lopakodó autokrácia számára. Az intézményi formák, a jogi reformoknak álcázott döntések mögött a teljes értékű autokratikus rezsím sokáig csak kevesek előtt fog nyíltan megmutatkozni. A jogi, alkotmányos intézményi formák (kiüresített, elfoglalt, hazug intézmények) nagyon megkönnyítik a demokrácia lebontását, a féktelen végrehajtó hatalom intézményesítését. A valódi autoriter szándékok és a rezsím természetének elrejtése elengedhetetlen, különösen a folyamat elején, hogy ne aktiválódjanak idő előtt a választók és a nemzetközi környezet demokratikus részének védekező reflexei.

A leendő új önkényuralom leplezésének folyamatát többek között a következő mechanizmusok segítik elő: folyamatos alkotmányozás az alkotmányozó többséggel; az alkotmányos normák folyamatos mozgásban tartása a napi politikai igényeknek megfelelően, az intézményi homlokzat fenntartása mellett; az autokratikus megoldások mindennapi normalizálása; az alkotmányos autokrácia (autokratikus legalizmus, autokratikus alkotmányosság, autokratikus jogállamiság) kiépítése és működtetése; normatív bizonytalanság a saját normák rutinszerű megsértése révén.

Magyarországon 2010 után a demokrácia burkolt rombolása következetesen egy irányba haladt, megállás és visszafordulás nélkül. Az autokratikus rezsím 2020 után eljutott a rendeleti kormányzásig, a végrehajtó hatalom teljes felhatalmazásáig. A szükségállapotból azonban nem következik egyensúlyi helyzet, egy esetleges, váratlan hatalomvesztés következményei egyre súlyosabbak, ezért a hatalom megtartásának biztosítékait folyamatosan erősíteni kell.

Az autokratikus intézményépítés mechanizmusai elsősorban a jogállamiság intézményeit érintették, többek között: lojalitáson alapuló kinevezések, hatáskörök átírása, szervezeti változások, szimbolikus leértékelés, mellőzés, kivásárlás, erőforrás-elvonás, zsarolás, a jog ideologizált tartalma, az értelmezés korlátozása, érdekek, nepotikus hálózatok.

E mechanizmusok következményei tartósak lehetnek, és mind a jogrendszert, mind a politikai szereplők stratégiáit érinthetik. A jogi formát öltött intézményi mechanizmusok jelentősen átírták a szervezeti viszonyokat és a jogrendszert. A szervezeti kultúrába egyszer már beágyazott hatásuk a politikai rendszer életén túl is fennmaradhat. A jogrendszerben okozott károkat nehéz helyrehozni, és a több cikluson át érvényesülő jogalkotási logika, miszerint a nyers, tény-

⁵⁹ Haggard – Kaufman, 2021.

leges politikai akaratnak nincsenek határai, a *corpus juris* széteséséhez vezetett. A jogrendszer egyre kiszámíthatatlanabb, egyre kevésbé tartja össze a szakmai logika és az egységes fogalmi keret. A többször módosított alkotmány, mint jogi hivatkozási pont meggyengült, ideológiai tartalma megosztóan hatott, és már nem képes arra, hogy az egész politikai közösség alkotmánya legyen. Az átalakított közintézmények nem jelentenek akadályt a további kormányzati terjeszkedésnek, és a politikai akarat nem kap jelzést hatalmának hatáiról. A radikális kritikák az alkotmányos rend elleni támadásnak tekinthetők, és még az ellenállás eszközeiről szóló vita is megosztja az ellenzéki politikai erőket.

A tekintélyelvűség globális elterjedése, az „igazság utáni” technológiák és a manipuláció térhódítása, valamint az Európai Unió pénzügyi támogatása mind-mind hozzájárulnak ehhez. A gazdasági és politikai szövetségesek és kedvezményezettek szintén hozzájárultak az ellenőrizetlen kormányzati hatalom kiépítéséhez,⁶⁰ a hazai és a multinacionális elitiek elvárásai többnyire teljesültek.

Következtetések

Bár Magyarország politikai rendszerét politikatudományi nézőpontból populista vezérelvű választási autokráciaként definiálhatjuk, úgy véljük, e fogalom önmagában nem ad teljes körű magyarázatot az Orbán-rezsim mélyebb megértéséhez. A kizárólag a vezetésre és a választásokra összpontosító megközelítések nem elegendők, mindezeken túlmenően fel kell tárnunk a magyar önkényuralmi rendszer társadalmi kontextusát. Végül is a mindennapok szintjén a társadalom tartja Orbánt a hatalomban, még akkor is, ha tudjuk, hogy annak csak egy jól megszervezett, kifizetett, indoktrinált, mobilizálható kisebbsége szavaz rá, továbbá a rendszer igazságtalan, egyenlőtlen játékteret teremt a kormány és az ellenzék erői számára. Mi több, ma már az is egyre többször vetődik fel, hogy az ellenzék számottevő hányadát a rezsim korrumpálja.

Összefoglalva az Orbán-rezsimet beágyazott autokráciaként azonosítjuk, mert ez a fogalom jobban megvilágítja az autokratikus politikai szereplők és a társadalom jelentős szegmensei közötti kölcsönhatást. E fogalom a beágyazott demokrácia ismert kategóriájára utal,⁶¹ annak ellenpárjaként. A beágyazottság jelentőségét azonban a fogalom részletes szociológiai megközelítésével kell alátámasztani, amint erre már számos sikeres kísérlet történt, például a maffiálm,⁶² a refeudalizáció⁶³ és az illegális politikai térfoglalás (*political capture*)⁶⁴ fogalmi révén. Miután tisztáztuk, mit értünk társadalmi beágyazottság alatt, könnyebb lesz megérteni, hogyan vált sikeressé a hazugságra és csalásra épülő politika.

A demokratikus visszaeséről és az autokratizálódásról szóló kortárs politikatudományi szakirodalom azt sugallja, hogy a társadalom túlnyomó többsége a korábbi liberális demokráciát széles körben és mélyen elfogadta. Bár minden felmérés a demokrácia nagyobb népszerűsége

⁶⁰ Scheiring, 2020.

⁶¹ Merkel, 2004.

⁶² Magyar, Bálint. *A posztkommunista maffiaállam*. Budapest: Noran Libro, 2015.

⁶³ Szalai Erzsébet: A refeudalizáció. *Replika*, 96–97 (1–2), 2016. 207–222.

⁶⁴ Csanádi et al., 2022.

gét bizonyítja az autokráciáéval szemben, ez nem jelenti azt, mintha az emberek egyetértene a demokrácia fogalmában. Egyesek a demokráciát a hatalommegosztással, a jogállamisággal, a szabad választásokkal, mások a többség uralmával, a szólásszabadsággal és a szabad utazással azonosítják, míg megint mások szerint a demokrácia egyenlő az erőskező uralommal, a renddel, a biztonsággal, a stabilitással és az anyagi javak elfogadható elosztásával.

Megítélésünk szerint mind a szociológiai, mind pedig a politikatudományi elemzési eszközre szükségünk van ahhoz, hogy megértsük az autoriter Orbán-rezsim felemelkedését. Egyrészt a magyarázatnak tartalmaznia kell a voluntarizmus elemeinek, a pártrendszer változásának, a perszonalizált politikának, a „végrehajtó hatalom túlterjeszkedésének”,⁶⁵ a politikai intézmények foglyul ejtésének, valamint a demokrácia intézményi dekonszolidációjának vizsgálatát. Másrészt az Orbán-rezsim megértése nem lehet teljes a hagyományos mentalitások, az útfüggőség, a mélyebb törésvonalakra és a sérelmi nemzeti identitásra épülő politika, a „kereszteny-nemzeti” diskurzusok és az azokat elősegítő társadalmi és gazdasági feltételek nélkül.

Nem egyszerűen arról van szó, hogy Orbán Viktor egyoldalúan átalakította a magyar társadalmat – valójában nem is tudta volna átalakítani. Sikereinek oka az volt, hogy politikáját a társadalom mélyen gyökerező attitűdjeihez optimalizálta. Azért tudta megváltoztatni a rendszert demokráciából autokráciává, mert a társadalom nem sokat törődött a politikai rendszerrel. Az emberek évtizedek, sőt évszázadok alatt megtanulták, hogy a politikai rendszerek – amelyeket gyakran idegen hatalmak kényszerítettek ki és tartottak fenn – mindig kívül állnak az emberek mindennapi életén. Azt tanulták meg, hogy a politikai rezsimok jönnek-mennek, de az ország marad. Ebből pedig az következett, hogy ilyen bizonytalan életviszonyok között a domináns életratégia nem az önmegvalósítás, hanem a túlélés lett. Az Orbán rezsim újra ezt az egyéni stratégiát sulykolja a társadalom tagjaiba a demokrácia két évtizede után. Minden propagandisztikus üzenet ellenére ez nem a „felzárkózás” programja, hanem a perifériális lét tartósítása. A felzárkózás csak egyénileg képzelhető el: mivel nyitottak a határok, akinek „nem tetszik a rendszer”, távozhat az országból, és máshol kibontakoztathatja kreativitását. Mindez növeli azok arányát az otthon maradottak körében, akik a megszokott túlélési stratégiákat részesítik előnyben a szabadság esélyével szemben.

Az Orbán-rezsimnek egyszer vége lesz, és az ország talán újra demokratizálódik. Ez azonban nem feltétlenül jelenti majd a rutinok, attitűdök, mentalitások és viselkedésmódok megváltozását. Ha az urak és szolgák világa talán háttérbe is szorul, az emberi méltóságot nem tisztelő hierarchikus viszonyok fennmaradnak. A politikai rendszerek – bár mindig megpróbálják – nem képesek átalakítani a társadalmat, ellenkezőleg, a társadalom fogja magába szívni a különböző rendszerek felhasználható elemeit, ahogyan ez eddig is történt. Orbán sikere azzal magyarázható, hogy viszonylag hosszú időn keresztül képes volt rezonálni a társadalom attitűdjeire és mentalitásaira. Perszonalizált, szociálisan konzervatív, választási önkényuralmi rendszere beágyazódott a társadalomba. Ezért ma már pontosnak tartjuk a rendszert szélesebb értelemben, beágyazott autokráciaként jellemezni.

⁶⁵ Bermeo, 2016.